

พุทธทาสภิกขุ พุทธศาสนา นิกายเถรวาท และการปฏิรูปของ นักนวมัยนิยมในประเทศไทย (ต่อ)

ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน

มหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย
(ผู้เขียน)

มงคล เดชนครินทร์

ราชบัณฑิต สำนักวิทยาศาสตร์
ราชบัณฑิตยสถาน
(ผู้แปล)

คำนำ

ในโอกาสที่องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศยกย่องให้ท่านพุทธทาส แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นบุคคลสำคัญของโลก เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ และเพื่อรำลึกถึงท่านในวาระครบ ๑๐๐ ปีชาตกาลของท่านใน พ.ศ. ๒๕๔๙ ราชบัณฑิตยสถานเห็นควรเสนอประวัติและผลงานของท่าน ตามที่ปรากฏในหนังสือ *Buddhadāsa, Theravada Buddhism and Modernist Reform in Thailand* ซึ่ง Peter A. Jackson แห่ง Australian National University เป็นผู้เรียบเรียง และสำนักพิมพ์ Silkworm Books จังหวัดเชียงใหม่ ได้จัดพิมพ์จำหน่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๖ ราชบัณฑิตยสถานขอขอบคุณผู้เรียบเรียงและสำนักพิมพ์ผู้จัดพิมพ์หนังสือ ตามที่เอ่ยนามข้างต้นนี้ ซึ่งได้อนุญาตให้ราชบัณฑิตยสถานนำหนังสือต้นฉบับภาษาอังกฤษมาแปลและพิมพ์เผยแพร่ในวารสารราชบัณฑิตยสถานเป็นตอน ๆ โดยไม่คิดค่าลิขสิทธิ์ เริ่มตั้งแต่ฉบับที่ ๑ ปีที่ ๓๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๙)

บทที่ 6 การปฏิบัติตามหลักจิตว่าง

จิตว่าง ซึ่งมีนิยามว่าเป็นฐานของการบรรลุธรรมในพุทธศาสนา และมีอยู่ในชีวิตประจำวันนั้น เป็นหลักสำคัญในความพยายามของท่านพุทธทาสที่จะแก้ปัญหาข้อยุ่งยากต่าง ๆ อันเกิดขึ้นจากการที่ท่านเชิดชูการตีความหลักคำสอนในพุทธศาสนานิกายเถรวาทตามแบบทันยุคทันสมัยและสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ อีกทั้งการที่ท่าน

ไม่ยอมรับสถานภาพทางศาสนาของชาวพุทธฝ่ายฆราวาสอย่างที่มีมาแต่เดิม ท่านพุทธทาสได้ประสบปัญหาเหล่านี้เนื่องจากท่านได้พัฒนาวิธีการตีความหลักคำสอนในพุทธศาสนาขึ้นใหม่ โดยยืนยันว่าวิธีการใหม่นี้จะทำให้ฆราวาสที่ยังเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลก สามารถเข้าถึงหลักธรรมและนำหลักธรรมไปใช้ได้เช่นเดียวกับพระภิกษุผู้ละเรื่องทางโลกแล้ว อย่างไรก็ตาม ในการแก้ปัญหาเนื่องจากที่ท่านไม่ยอมรับสถานภาพแบบดั้งเดิมของฆราวาส

ให้ได้อย่างบริบูรณ์นั้น ท่านจะต้องหาสิ่งที่สนับสนุนแนวคิดของท่านได้ดียิ่งกว่าถ้อยคำที่เพียงแต่อธิบายตามหลักทฤษฎีให้เห็นว่า พุทธศาสนาในรูปแบบที่เน้นเรื่องหลักคำสอนนั้นใช้ได้จริงกับชาวพุทธฝ่ายฆราวาส นอกจากจะต้องยกประเด็นที่ว่าฆราวาสก็สามารถเข้าถึงพุทธศาสนาในรูปแบบที่เน้นนิพพานธรรมแล้ว ท่านพุทธทาสยังต้องแสดงให้เห็นว่าการที่ฆราวาสยึดถือคำสอนและการปฏิบัติในพุทธศาสนาตามแบบที่เป็นของฝ่ายบรรพชิตมาแต่ก่อนเท่านั้น

เข้ากันได้กับกิจกรรมในโลกของสังคมนมนุษย์ ท่านจะต้องแสดงให้เห็นได้ว่า การที่คนเราทำหน้าที่เพื่อความ เป็นอยู่ที่ดีในโลกทางวัตถุกับการที่คนเราปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานไปพร้อม ๆ กันนั้น ไม่ขัดแย้งกัน ต่อจากนี้แล้วท่านนั้น ท่านจึงจะช่วยให้ ชาวเราสามารถเข้าถึงพุทธศาสนา ในเชิงหลักคำสอนได้อย่างเต็มที่ โดยที่พวกเขาไม่ต้องออกบวชแต่อย่างใด

เนื่องจากบรรดาชาวพุทธฝ่าย ชาวเราที่ติดตามผลงานของท่าน พุทธศาสนัน รับรู้และเป็นห่วงเรื่อง การพัฒนาสังคมอย่างมาก ดังนั้น หากท่านพุทธศาสน์ความหลักคำสอนในพุทธศาสนาในลักษณะใดก็ตาม ที่เป็นการลดคุณค่าของ กิจกรรมทางสังคม ให้ด้อยกว่าการ ปฏิบัติทางจิตวิญญาณอย่างที่เคย เป็นมาตั้งแต่อดีตแล้ว คำตีความ ในลักษณะนี้ย่อมจะทำให้ท่านไม่สามารถบรรลุถึงเป้าหมายในงาน ของท่าน นั่นคือ งานพัฒนาคำตีความหลักคำสอนในพุทธศาสนาที่ ปัญญาชนชาวไทยจะยอมรับกันได้ ว่าเหมาะแก่ชีวิตและหน้าที่การงาน ของพวกเขา การที่ท่านพุทธศาสน์ จะบรรลุถึงเป้าหมายดังกล่าวได้ ท่าน จะต้องแสดงให้เห็นเป็นประการแรก ว่าการปฏิบัติอิทธิกทั้งทฤษฎีสำหรับ ความหลุดพ้นตามคำตีความหลัก คำสอนในพุทธศาสนาของท่านนั้น

ชาวเราสามารถเข้าถึงได้ ประการ ที่ ๒ ท่านจะต้องแสดงให้เห็นว่า การปฏิบัติดังกล่าวสนับสนุนและ ไปด้วยกันได้กับกิจกรรมเพื่อความ ก้าวหน้าทางสังคม ในบทนี้ผู้เขียน จะพิจารณาถึงความจำเป็นทั้ง ๒ ประการนี้ในบริบทของการวิเคราะห์ คำสอนของท่านพุทธศาสน์เกี่ยวกับ การปฏิบัติตามหลักจิตว่าง โดยจะ กล่าวถึงสัมพันธภาพระหว่างจิตว่าง กับการปฏิบัติสมาธิในพุทธศาสนา เป็นเรื่องแรก และกล่าวถึงสัมพันธ-ภาพระหว่างสมาธิกับ “งาน” ใน โลกทางสังคมเป็นเรื่องที่ ๒

การปฏิบัติศีลและสมาธิในพุทธ-ศาสนาตามแบบประเพณีนิยม

การฝึกจิตตามหลักพุทธศาสนา เท่าที่ปฏิบัติสืบต่อกันมานั้น จัดเป็น โครงสร้าง ๓ ชั้น โดยที่ชั้นฐานก็คือ **ศีลสิกขา** หรือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทางกายและวาจา ศีลที่ปฏิบัติพร้อมกับความเข้าใจคำสอนในพุทธศาสนา เรื่องเหตุแห่งทุกข์และวิธีการดับทุกข์ ของคนเราจัดเป็นบาทฐานของ**สมาธิ สิกขา** ซึ่งเป็นขั้นตอนชั้นที่ ๒ ของ การฝึกจิต จุดมุ่งหมายของการฝึก สมาธิก็เพื่อทำให้สงบและพัฒนา จิตให้มีพลังเข้มข้นอยู่ที่จุดเดียว โดยไม่วกแวก ส่วนในชั้นที่ ๓ ของ การฝึกจิตตามหลักพุทธศาสนา คือ **วิปัสสนา** หรือการเห็นแจ้งนั้น จิตที่มี พลังเข้มข้นจะจดจ่ออยู่กับการแสวง

หาความรู้แจ้งในสังขจะของชีวิต คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา เมื่อ เห็นแจ้งถึงสังขจะนี้แล้ว อวิชชาหรือ ความไม่รู้ก็จะหมดไป และมูลเหตุ แห่งทุกข์ก็จะถูกขจัดจนหมดสิ้น ผล อันสูงสุดของวิปัสสนาก็คือความหลุด พ้นจากทุกข์หรือการบรรลุนิพพาน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวิธีปฏิบัติ ที่แยกเป็น ๓ ชั้นดังกล่าวนี้จะเป็น ที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า เป็นโครงสร้าง ของการปฏิบัติธรรมในพุทธ-ศาสนา แต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน สำนักปฏิบัติธรรมสำนักต่าง ๆ ก็ เน้นความสำคัญของชั้นการปฏิบัติ เหล่านี้ไม่เท่ากัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปฏิบัติธรรมในประเทศไทยได้ เน้นเรื่องสมาธิกันอย่างมากเรื่อยมา ถึงขั้นที่ปรากฏบ่อยว่าผู้ปฏิบัติไม่ คำนี้ถึงเรื่องวิปัสสนากันเลย การที่ ผู้ปฏิบัติสมาธิในประเทศไทยเน้น เรื่องสมาธิเป็นพิเศษนี้ อาจจะเป็น เพราะชาวพุทธไทยมีประวัติว่านิยม เข้าไปเกี่ยวข้องกับพลังเหนือธรรม-ชาติและประสบการณ์เหนือธรรมชาติ ทั้งนี้ก็เพราะว่า สมาธิจะดึงจิตเข้าสู่ ภาวตั้งหรือสถานะที่จิตเพ่งอยู่ภายใน อย่างเข้มข้น นั่นคือ จิตบรรลุมาน ฌานนี้มีระดับที่ลึกซึ่งมากยิ่งขึ้นอยู่ หลายระดับ ซึ่ง**สปิโร**ตั้งข้อสังเกตว่า ทำให้เกิด “สมาธิบางแบบบางชนิด ซึ่ง (เชื่อกันว่า) กำหนดชั้นของ สวรรค์ตามคติชาวพุทธ ที่ผู้ปฏิบัติ สมาธิจะขึ้นไปอยู่ในที่สุด”^๑ ยังเป็น

^๑ Spiro, Milford E. *Buddhism and Society—A Great Tradition and its Burmese Vicissitudes*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1975, 50.

ที่เชื่อกันด้วยว่า ผู้ปฏิบัติสมาธิที่ ได้ฌานบางระดับอาจมีพลังเหนือ ธรรมชาติ อย่างเช่นตาทิพย์และหู ทิพย์ด้วย พลังเหนือธรรมชาติหรือ ฤทธิ์นั้น เกี่ยวข้องกับสมาธิขั้นที่ ๒ ที่เรียกว่า **อุปจารสมาธิ** หรือสมาธิ ที่จวนจะแน่วแน่ **พระมหาบัว ญาณ- สมบุโณ** ผู้เขียนชีวประวัติของพระ อาจารย์มั่นซึ่งเป็นพระภิกษุที่มีชื่อเสียงด้านพลังจิต กล่าวถึงอุปจาร- สมาธิว่า ทำให้ผู้ปฏิบัติสมาธิสามารถ ติดต่อสื่อสารทางโทรจิตได้กับมนุษย์ ที่คนเรามองไม่เห็น ท่านตั้งข้อสังเกต ว่าสมาธิขั้นแรกๆที่เรียกว่า **ขณิกสมาธิ** หรือสมาธิชั่วขณะนั้น

ไม่เพียงพอที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติสมาธิสามารถรับรู้ข่าวสารทางจิตจากภายนอก หรือสามารถติดต่อกับพวกมนุษย์ที่มองไม่เห็นตัวได้ ส่วนสมาธิขั้นที่ ๓ นั้น เรียกว่า **อัปนาสมาธิ** หรือสมาธิแน่วแน่ ซึ่งก็ลึกซึ้งเกินไปถึงจะรับรู้ข่าวสาร ทางจิตหรือติดต่อกับพวกมนุษย์ที่มองไม่เห็นตัวได้ อีกเช่นกัน^๒

ท่านพุทธทาสไม่เห็นด้วยกับ พลังทางจิตหรือฤทธิ์ อย่างที่เชื่อกัน สมาธิของชาวพุทธที่มุ่งให้เกิดฤทธิ์ การเน้นเรื่องการฝึกสมาธิเพื่อให้เกิด มาแต่ดั้งเดิม และคัดค้านการฝึก โดยเฉพาะ ท่านกล่าวว่า

พระพุทธเจ้าไม่ทรงปฏิเสธเรื่องอิทธิฤทธิ์ทางจิต แต่ทรงห้ามมิให้สาวก แสดงพลังความสามารถพิเศษนี้ เพราะมันเป็นเพียงสิ่งลวงตา ... เราไม่เคย พบข้อความในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงการแสดงฤทธิ์ของพระพุทธเจ้าเลย มีเรื่องที่กล่าวว่าพระองค์ทรงแสดงฤทธิ์อยู่บ้างเหมือนกัน แต่เรื่องพวกนี้ อยู่ในอรรถกถาและงานเขียนอื่น ๆ ดังนั้น ความจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงยังไม่ชัดเจน และไม่จำเป็นเลยที่เราจะตัดสินเรื่องพวกนี้ว่าเป็นจริงหรือเป็นเท็จ^๓

แม้ว่าในประเทศไทยจะมีผู้เน้น เรื่องการฝึกสมาธิเพื่อให้ได้พลังเหนือ ธรรมชาติอยู่ก็ตาม บรรดาอาจารย์ ผู้สอนสมาธิที่เคร่งครัดเรื่องหลักคำ สอนในพุทธศาสนา ก็ถือว่า ฌานหรือ สมาธิระดับลึกที่นำจิตเข้าสู่ภวังค์นั้น แท้ที่จริงเป็นอุปสรรคขัดขวางมิให้ ผู้ปฏิบัติบรรลุถึงสัจธรรม ทั้งนี้ก็เป็น ดังที่สปิโรกล่าวไว้ว่า “ผู้ฝึกสมาธิ ชอบที่จะยึดติดอยู่กับความสุขในฌาน ของตนอย่างไม่ละวาง แทนที่จะก้าว ต่อไปให้ถึงนิพพาน”^๔ ท่านพุทธทาส เห็นด้วยกับทัศนะนี้ โดยกล่าวว่า

ในขณะที่จิตแน่วแน่ [อยู่ในสมาธิ] เป็นไปได้ว่าจิตจะประสบกับความสุขและความสบายชนิดที่ผู้ปฏิบัติอาจเข้าไปยึดติด หรือคิดว่าเป็นมรรคผล [หรือนิพพาน]^๕

^๒ Boowa Nyanasampanno, Venerable. **The Venerable Phra Achan Man Bhuridatta Thera—Meditation Master**. Trans. Siri Buddhasukh. Udon Thani, Thailand: Wat Pa Barn Trard. 1982, 60n.
^๓ Buddhadasa Bhikkhu. **Buddha-dhamma for Students**. Trans. Ariyananda Bhikkhu Bangkok: Sublime Life Mission, 1982, 47.
^๔ Spiro, Milford E. **Buddhism and Society—A Great Tradition and its Burmese Vicissitudes**. London: George Allen & Unwin Ltd., 1975, 51.
^๕ Buddhadasa Khikkhu. **Handbook for Mankind**. Trans. Buddhhanigama. Bangkok: Sublime Life Mission, 1980, 70.

อย่างไรก็ตาม สปิโร เห็นว่าสำหรับพระภิกษุจำนวนมากและชาวพุทธฝ่ายฆราวาสส่วนใหญ่แล้ว

ผลอันเป็นพลังเหนือธรรมชาติจากการปฏิบัติสมาธินั่นเอง ที่พวกเขา
เห็นเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ และทำให้พวกเขายกย่องบูชาพระภิกษุนักปฏิบัติ
ที่เล่าลือกันว่าได้บรรลุสถานะเหนือสามัญดังกล่าวนั้น^๖

การเน้นย้ำของพุทธทาสภิกขุ เกี่ยวกับวิปัสสนาภาวนา

นอกจากสมาธิจะมีคุณค่าใน
แง่ที่เป็นฐานของวิปัสสนาหรือการ
เห็นแจ้งแล้ว สมาธิยังมีความสำคัญ
สำหรับชาวพุทธไทยที่เชื่อในคติ

ดั้งเดิมว่า สมาธิเกี่ยวข้องกับพลัง
เหนือธรรมชาติและทำให้สามารถ
ติดต่อสื่อสารกับเทพในสวรรค์ได้
ด้วยเหตุผลเช่นเดียวกันนี้เอง ท่าน
พุทธทาสจึงไม่เน้นย้ำเรื่องสมาธิมาก
นัก และวิพากษ์วิจารณ์คติดั้งเดิม

ของไทยที่เน้นเรื่องสมาธิ ในทาง
ตรงกันข้าม ท่านยืนยันว่า วิปัสสนา
ภาวนา หรือการปฏิบัติสมาธิเพื่อ
ความเห็นแจ้งต่างหาก เป็นสิ่งสำคัญ
สูงสุดในการฝึกจิตของชาวพุทธ ท่าน
กล่าวถึงสมาธิว่า

ในแง่หนึ่งสมาธิอาจเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และในอีกแง่หนึ่งสมาธิ
อาจเกิดจากการฝึกจิตได้ด้วย ทั้ง ๒ กรณีนี้ให้ผลสุดท้ายที่ไม่แตกต่างกัน คือ
จิตมีพลังเข้มข้นและเหมาะที่จะใช้เพ่งพิจารณาตามในอย่างใกล้ชิด อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม เราควรสังเกตอะไรอย่างหนึ่งเอาไว้ นั่นก็คือว่าความเข้มข้นของจิต
ที่แน่วแน่เป็นหนึ่ง [หรือจิตที่เป็นสมาธิ] แบบที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาตินั้น
ตามปรกติก็เพียงพอและเหมาะสมแก่การมองตามในและการเห็นแจ้งอยู่แล้ว
ส่วนจิตที่แน่วแน่เป็นหนึ่งแบบที่เกิดจากการฝึกนั้น โดยปรกติจะเข้มข้น
เกินกว่าที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้^๗

ท่านพุทธทาสยังติติงการฝึก
สมาธิแบบที่จัดกันเป็นองค์กรอีก

ด้วย เพราะการฝึกสมาธิแบบนี้มี
ส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้ชาวพุทธ

เชื่อเรื่องพลังเหนือธรรมชาติ ท่าน
กล่าวว่า

จิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่อย่างลึกล้ำจะไม่สามารถมองตามในได้เลย
เพราะจิตนั้นอยู่ในภาวะที่ไม่รู้ตัวและไม่มีประโยชน์แก่การเห็นแจ้ง (วิปัสสนา)
สมาธิที่ลึกล้ำเป็นอุปสรรคสำคัญของการปฏิบัติวิปัสสนา^๘

แท้ที่จริงแล้ว ในคำกล่าวข้าง
บนนี้ท่านพุทธทาสได้ขีดขู่วิธีปฏิบัติ
สมาธิเพื่อมุ่งสู่นิพพานอีกวิธีหนึ่ง

ซึ่งก็มีอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย คือ
วิปัสสนาตามแบบพระอรหันต์
สุขวิปัสสก ซึ่งบรรลุนิพพาน “อย่าง

แห้งแล้ง” การที่พระอรหันต์สุข-
วิปัสสกได้ชื่อเรียกเช่นนี้ก็เพราะว่า
การปฏิบัติของท่านไม่ทำให้ท่านมี

^๖ Spiro, Milford E. *Buddhism and Society-A great Tradition and Its Burmese Vicissitudes*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1975, 51n.

^๗ Buddhadasa Bhikkhu. *Handbook for Mankind*. Trans. Buddhaniyama. Bangkok: Sublime Life Mission, 1980. 70.

^๘ เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๑๑.

พลังเหนือธรรมชาติอย่างที่เกิดแก่ผู้ใดมานหรือผู้ทำสมาธิแบบลึกลับ การบรรลุนิพพาน “อย่างแห้งแล้ง” เป็นผลมาจากการปฏิบัติตรงไปยังสัจจะของความพ้นทุกข์โดยไม่มีสิ่งอื่นใดมาเติมแต่ง พระอรหันต์ สุขวิปัสสกบรรลุนิพพานได้ด้วยการเห็นแจ้งแทงตลอดถึงสัจธรรม ทั้งนี้โดยอาศัยสมาธิในระดับพื้นฐานที่เรียกว่า อุปจารสมาธิ หรือ “สมาธิจวนจะแน่น” ท่านพุทธทาสพูดตรงกับข้อความในพระไตรปิฎกเมื่อ

ท่านกล่าวว่า จิตที่มีสมาธิในระดับสูงกว่าอุปจารสมาธิจะไม่สามารถปฏิบัติวิปัสสนาได้ แต่ถ้าต้องการให้เกิดวิปัสสนาญาณ ผู้ปฏิบัติจะต้องถอยออกจากฌานหรือสมาธิระดับสูงสุดเสียก่อน

อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ในพุทธศาสนา ก็ยังได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัติสมาธิเพื่อบรรลุนิพพานอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งซับซ้อนกว่าวิธีของพระอรหันต์ สุขวิปัสสกที่ท่านพุทธทาสเสนอแนะว่ากันตามจริงแล้ว วิธีทางเลือกใหม่

นี้อาศัยสมาธิระดับฌานชั้นสูง ซึ่งไม่ทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นแจ้งถึงสัจธรรมอย่างที่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาในระดับอุปจารสมาธิวิธีปฏิบัติสู่นิพพานแบบอาศัยฌานชั้นสูงนี้มีอยู่ ๘ ขั้นตอนด้วยกัน โดยที่ ๘ ขั้นตอนแรกประกอบด้วย รูปฌาน หรือฌานที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ ๔ ขั้นตอนกับอรุฌาน หรือฌานที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ ๔ ขั้นตอน ฌานทั้ง ๘ ขั้นตอนนี้บรรลุได้ด้วยสมาธิขั้นสูงทุกขั้นตอน โดยที่

ในฌานนั้น จิตจะไม่รับรู้ผ่านทางอายตนะทั้ง ๕ อย่างสิ้นเชิงอยู่ชั่วขณะหนึ่ง ... แต่ผู้ปฏิบัติจะรู้สึกตัวทั่วพร้อมและเห็นแจ้งชัดเจน^๕

รูปฌาน ๔ นั้นอิงอาศัยกระบวนการ “ลบ” หรือ “ล้าง” ความรับรู้เกี่ยวกับตัวตนหรืออัตตา โดยที่วัตถุแห่งความรับรู้จะถูกแยกสลายเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ เพื่อให้เกิดปัญญาแทงทะลุถึงความ

จริงที่ว่า สังขารทุกอย่างไม่มีแก่นสารตัวตน การพัฒนาจิตตามกระบวนการนี้ก็คือการฝึกสมาธิโดยยึดความว่างหรือสุญญตาเป็นอารมณ์ ใน จุฬสุญญตาสูตฺร พระพุทธเจ้าได้ทรงพรรณนาถึงการปฏิบัติเพื่อ “ล้าง”

ความรับรู้ตัวตนออกไปจากจิต ด้วยการลบลักษณะที่เป็นตัวตนหรืออัตตาของวัตถุทั้งหลายออกไปทีละอย่าง โดยทรงยกเรื่องบ้านมาแสดงไว้เป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

ภิกษุ [ผู้ปฏิบัติสมาธิ] ผู้นั้นรู้ชัดแจ้งว่า ความคิดพิจารณาเช่นนี้ว่างจากความรับรู้ว่ามีตัวตนของบ้าน หรือความมีตัวตนของคน และเขาย่อมรู้ชัดถึงสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวที่ความคิดพิจารณานั้นยังไม่ได้ทำให้มลายไป ... ดังนั้น เขาจึงพิจารณาความว่าง (สุญญตา) ของสิ่งทั้งหลายที่ [แท้จริงแล้ว] ไม่ได้อยู่ในความคิดพิจารณา [ว่าเป็นบ้าน] และรู้ชัดถึงสิ่งที่ยังคงมีอยู่ต่อไปและสิ่งที่ยังคงเป็นอยู่ ตุก่อนอนันท์ ภาวะเช่นนี้เองคือความก้าวหน้าของภิกษุผู้นั้น ที่มุ่งสู่ความว่างตามความจริงอันบริสุทธิ์และไม่ผิดพลาด^๖

^๕ Nyanatiloka. *Buddhist Dictionary-Manual of Buddhist Terms and Doctrines*. 4th ed. Nyanaponika (rev.) Kandy, Sri Lanka: Buddhist Publication Society, 1980, 83.

^๖ จุฬสุญญตาสูตฺร มัชฌิมนิกาย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔ ภาคที่ ๓๔๑ หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

หลังจากที่ผู้ปฏิบัติสมาธิได้ลบ ลักษณะและสมบัติในทางรูปธรรม ทั้งหมด ออกไปจากวัตถุอันเป็น อารมณ์แห่งกรรมฐานแล้ว ผู้ปฏิบัติ ก็เพ่งจิตพิจารณาต่อไปในสถานะ ต่าง ๆ ของอารมณ์กรรมฐาน ซึ่งเป็นนามธรรมมากขึ้นเรื่อย ๆ และ “ถูกทำให้ว่าง” ตามลำดับดังนี้ คือ (๑) อากาสนัญญาตนะ หรือ สถานะที่กำหนดเอาอวกาศอันเป็น ที่ว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ (๒) วิญญาณัญญาตนะ หรือสถานะที่ กำหนดเอาวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็น อารมณ์ (๓) อากิญจัญญาตนะ หรือสถานะที่กำหนดเอาภาวะที่ไม่มี ี่อะไร ๆ เป็นอารมณ์ และสุดท้าย (๔) เนวสัญญานาสัญญาตนะ หรือสถานะที่มีสัญญาความหมาย รู้ได้ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาความหมาย รู้ได้ก็ไม่ใช่ สถานะทางสมาธิจิตทั้งสิ้น ที่เรียกว่าอรูปฌานนี้ เกี่ยวข้องกับ

กระบวนการที่ผู้ปฏิบัติสมาธิค่อย ๆ ถอนตัวออกจากความรู้สึกว่ามีตัวตน ของตนเองและตัวตนของวัตถุที่เป็น อารมณ์แห่งการเพ่งพินิจ

สถานะที่อยู่เลยฌานทั้ง ๘ ขึ้น ไปนั้น ใน **ปัญญาสูตร** ของพระไตรปิฎกเรียกชื่อว่า **สัญญาเวทิต-นิโรธ**^{๑๑} สถานะขั้นที่ ๙ นี้เป็นภาวะ ที่ผู้ปฏิบัติดับความรู้สึกตัวและความ รับรู้ทางอายตนะทั้งหมด อีกทั้ง อาสวะหรือกิเลสต่าง ๆ ที่แฝงอยู่ใน จิตก็ขาดสูญไปเพราะจิตได้ปัญญา ที่แทงทะลุถึงความจริง หลังจาก ที่จิตบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสด้วยกำลัง สมาธิอันเข้มข้นในขั้นตอนนี้แล้ว จิตจึงจะบรรลุนิพพาน

จุฬสุตตสูตรยังได้แสดงถึง รายละเอียดเกี่ยวกับสัญญาเวทิต-นิโรธอีกด้วย โดยพรรณาน่าว่า สมาธิ ขั้นตอนที่ ๙ ซึ่งเลยจากฌาน ๘ ขึ้นไปนั้น ว่างจากเครื่องหมายหรือ

ลักษณะประจำตัวของสิ่งใด ๆ เพราะ ผู้ปฏิบัติถือเอาสุญญตาหรือความ ว่างสัมบูรณ์เป็นอารมณ์ แต่สถานะ ของสมาธิในขั้นตอนนี้ก็ยังมี “ปัจจัย ประปรุงแต่ง” หรือสังขาร อันได้แก่เศษ กรรมที่หลงเหลืออยู่ ซึ่งอาจฟูขึ้นและ ทำลายความสงบของจิตที่เกิดจาก สมาธิได้ ด้วยเหตุนี้ สมาธิขั้นตอนที่ ๙ จึงยังเป็นเพียงภาวะที่ไม่ถาวร เพราะยังอาจถูกรบกวนหรือขัดขวาง ได้อยู่ แต่เมื่อผู้ปฏิบัติรู้ตระหนักรู้ว่า แม้แต่สถานะอันสูงส่งที่จิตของตน ได้เข้าถึงแล้วนี้ก็ยังคงอาจหยุดชะงักลง และผ่านเลยไปได้ ผู้ปฏิบัติก็จะหลุด พ้นจากกิเลสหมักดองทั้ง ๓ คือกิเลส หมักดองทางความใคร่ (กามาสวะ) กิเลสหมักดองทางความมีตัวตน (ภวาสวะ) และกิเลสหมักดองทาง ความไม่รู้ (อวิชชาสวะ) จากนั้นจิต ของผู้ปฏิบัติก็จะบรรลุนิพพานหรือ ความรู้แจ้ง ในตอนนี้ผู้ปฏิบัติจะรู้ว่า

นี่คือการสิ้นสุดของการเกิด พรหมจรรย์ที่ประพฤติได้จับสิ้นลงแล้ว กิจที่พึง กระทำก็ได้กระทำแล้ว กิจอื่นใดที่ต้องกระทำเพื่อความเป็นอยู่ในภาวะ [อัน หลุดพ้น] นี้ไม่มีอีกแล้ว^{๑๒}

กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า นิพพานนั้นอาจบรรลุได้ด้วยการ ปฏิบัติสมาธิให้เลยพ้นระดับที่ใช้ ความว่างเป็นอารมณ์ คือเลยพ้น ระดับสัญญาเวทิตนิโรธขึ้นไป

อย่างไรก็ตาม ท่านพุทธทาส

ไม่ยอมรับระบบการปฏิบัติสมาธิที่ ยุ่งยากและซับซ้อนเช่นนี้ ซึ่งจะใช่ เป็นวิถีทางสู่นิพพาน แต่ท่านยืนยัน ว่า การปฏิบัติทางจิตที่เหมาะสม ที่สุดก็คือการปฏิบัติตามหลักจิตว่าง โดยอาศัยอานาปานสติ หรือการ

กำหนดลมหายใจเข้าออก ท่านเสนอแนะว่า ในการปฏิบัติสมาธิแบบที่ เป็นพื้นฐานที่สุดในทางพุทธศาสนา คือปฏิบัติอานาปานสตินั้น จิตจะมี สมาธิเพียงพอที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิด ปัญญารู้แจ้งถึงความจริง สปิโร ได้

^{๑๑} ปัญญาสูตร อังคตนิคาย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔ ภาคที่ ๒๔๖ หน้า ๓๖๒.

^{๑๒} จุฬสุตตสูตร มัชฌิมนิคาย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔ ภาคที่ ๓๔๑ หน้า ๑๘๓.

พรรณนาถึงการปฏิบัติสติปัฏฐาน โดยทั่วไปว่าเป็น “การที่ผู้ปฏิบัติ เฝ้าดูและรับรู้กิจกรรมในรายละเอียด ทุกอย่างของตนเอง ทั้งที่เป็นอริยาบถ ความคิด ความรับรู้ทางกาย และ อารมณ์”^{๑๓} ในกรณีของการปฏิบัติ อานาปานสติโดยเฉพาะนั้น “ผู้ปฏิบัติ ไม่เพียงแต่เข้าถึงภาวะที่จิตแน่วแน่ เป็นหนึ่งเท่านั้น หากยังรู้ชัดอยู่ภายในร่างกายของตนเองถึงลักษณะโดยธรรมชาติอย่างหนึ่งของสิ่งทั้งปวง นั่นคือความไม่เที่ยง”^{๑๔}

ท่านพุทธทาสไม่ยอมรับระบบ การปฏิบัติสมาธิแบบที่ซับซ้อนโดย

กล่าวว่า พระพุทธองค์ได้ประทาน ระบบปฏิบัติที่ลัดตัดสั้นไปสู่ความ รู้แจ้งไว้แล้ว ท่านยืนยันว่า ตามรายละเอียดดังที่กล่าวไว้ในอริยมรรค มีองค์แปด ซึ่งมีสัมมาสมาธิหรือ สมาธิ “ที่ถูกต้อง” เป็นองค์สูงสุด นั้นเหมาะสำหรับ “คนที่ไม่ต้องการ เดินทางลัด เส้นทางตามอริยมรรค นี้ไม่ได้ผิดพลาดบกพร่องอะไร คือ เป็นเส้นทางที่ถูกต้อง แต่เป็นเส้นทางในระดับสามัญธรรมดาและกิน เวลานาน”^{๑๕}

ท่านพุทธทาสกล่าวว่า เส้นทาง ลัดหรือวิธีปฏิบัติธรรมของพระอรหันต์

สุขวิปัสสนานั้น อาศัยความไม่ยึดมั่น ในวัตถุต่าง ๆ ที่สัมผัสรับรู้ได้อีกทั้ง ความรู้สึกว่ามีตัวตน ความหมายก็คือว่า ท่านได้เสนอแนะให้ใช้การ พัฒนาจิตว่างเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา โดยกล่าวว่า เมื่อผู้ปฏิบัติได้พัฒนาจิต ว่างหรือได้ละเลิกความยึดถือตัวตน เป็นศูนย์กลางแล้ว ส่วนที่เหลือของการปฏิบัติในพุทธศาสนาก็จะถูก พัฒนาไปโดยอัตโนมัติ ข้อความที่ท่านกล่าวไว้มีดังนี้

ความไม่ยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตน (อัตตา) ในตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือ ใจนั้น จะนำไปสู่อริยมรรคมีองค์แปด (ซึ่งรวมถึงสมาธิ) ในชั่วขณะเดียว^{๑๖}

ท่านพุทธทาสไม่ได้โต้แย้งการ แบ่งขั้นตอนการปฏิบัติธรรมออกเป็น ศิล-สมาธิ-ปัญญา ตามแบบ ประเพณีนิยม แต่ท่านเสนอแนะว่า

ความมีสติที่เกิดจากการปฏิบัติตาม หลักจิตว่างจะทำให้ผู้ปฏิบัติมีสมาธิ เพียงพอแก่การใช้เป็นฐานหลักของ การพัฒนาปัญญา ซึ่งก็ทำให้การฝึก

สมาธิระดับฌานและผลพลอยได้ที่ เป็นพลังเหนือธรรมชาติหมดความ หมายไป ท่านกล่าวว่า

ถ้าเรดำรงภาวะจิตไว้ถูกต้อง หรือระวางจิตไม่ให้ความอยากและความ ยึดมั่นถือมั่นแล้ว ก็แสดงว่าเรามีสมาธิใช้สมาธิอยู่ในตัว ต่อจากนี้ ไม่ว่าเรา จะทำอะไร พุด เดิน กิน หรือทำสิ่งอื่นใด เราก็จะยังคงอยู่ในสมาธินั้น นั่นคือ จิตปลอดจากความรู้สึกว่ามี “ตัวกู” และ “ของกู” และเราจะมีทั้งความสงบ สบายและความรู้สึกปลอดโปร่งที่จะใช้ในการคิด พิจารณา และทำงานทุกสิ่ง ทุกอย่างเต็มกำลังความสามารถ อาตมาจึงได้บอกว่าการทำสมาธิเป็นเรื่อง ง่าย ง่ายเหมือนกับปลั่งก้อนหินลงมาตามเนินเขานั้นแหละ^{๑๗}

^{๑๓} Spiro, Milford E. **Buddhism and Society—A Great Tradition and Its Burmese Vicissitudes**. London: George Allen & Unwin Ltd., 1975, 51.

^{๑๔} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๕๒.

^{๑๕} Buddhadasa Bhikkhu. **Buddha-dhamma for Students**. Trans. Ariyananda Bhikkhu Bangkok: Sublime Life Mission, 1982, 19.

^{๑๖} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๒๐.

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ. **วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนา - เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พุทธศาสน์, หน้า ๔๘-๔๙.

จิตว่าง - ทางสู่นิพพานที่มรรวาสเข้าถึงได้

การปฏิบัติธรรมตามหลักจิตว่างนั้น เป็นหัวใจสำคัญของระบบการตีความหลักคำสอนในแนวใหม่และการปฏิรูปพุทธศาสนาตามแบบท่านพุทธทาส จิตว่างเป็นพื้นฐานการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธที่มุ่งสู่นิพพาน โดยที่ยังคงดำรงไตรสิกขาในพุทธศาสนาแบบประเพณีนิยม คือ ศีล-สมาธิ-ปัญญา เอาไว้ แต่ก็ขจัดผลที่เป็นพลังเหนือธรรมชาติ อันเป็นสิ่งมุ่งหวังของนักประเพณีนิยม

ชาวพุทธ ออกจากการปฏิบัติสมาธิในพุทธศาสนาพร้อมกันไปด้วยสติหรือความระลึกได้ที่เกิดจากจิตว่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบการฝึกจิตที่หลีกเลี่ยงความซับซ้อนในระบบการฝึกสมาธิตามแบบบรรพชิต อันเป็นระบบที่มรรวาสนำมาปฏิบัติไม่ได้เพราะมีเวลาว่างน้อยเกินไป ท่านพุทธทาสเน้นย้ำว่า จิตว่างหรือการฝึกสติแบบที่ลดความยึดถือตนเองเป็นศูนย์กลางนั้น คนทั่วไปสามารถนำมาปฏิบัติได้ ซึ่งก็หมายถึงว่าใคร ๆ ก็อาจบรรลุความหลุดพ้นได้ ท่าน

กล่าวว่า จิตว่างที่ผู้ปฏิบัตินำมาใช้อย่างถูกต้องแล้วนั้นเองจะนำผู้ปฏิบัติไปสู่นิพพาน หลักคำสอนในพุทธศาสนาได้แสดงรายละเอียดของขั้นตอนต่าง ๆ ในเส้นทางสู่ความพ้นทุกข์เอาไว้ ซึ่งท่านพุทธทาสก็ชี้ว่าแต่ละขั้นตอนเกี่ยวข้องข้อสืบทอดกันไปเป็นขบวนโดยธรรมชาติ เริ่มจากการปฏิบัติในขั้นพื้นฐานตามหลักจิตว่างหรือการเลิกละความยึดถือตนเองเป็นศูนย์กลาง ท่านกล่าวว่า

เพียงแต่คนเราทำหน้าที่ในชีวิตประจำวันให้บริสุทธิ์และซื่อตรง เราก็มียุติเบิกบาน (ปีติและปราโมทย์) สงบ (ปัสสัทธิ) เห็นทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง (ยถาภูตญาณทัศนะ) เป็หน่วยในสังขาร (นิพพิทา) คลายความกำหนัดยินดี (วิราคะ) หลุดพ้น (วิมุตติ) หมดจดจากกิเลส (วิสุทฺธิ) และสงบเย็น (นิพพาน)^{๑๘}

ท่านพุทธทาสชี้ว่า เมื่อผู้ปฏิบัติได้เริ่มฝึกจิตในขั้นพื้นฐานตามหลักจิตว่างแล้ว กระบวนการของความหลุดพ้นซึ่งไปสิ้นสุดที่นิพพานก็จะเริ่มต้นขึ้น ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “เพราะเมื่อมีมรรคหรือเส้นทางปฏิบัติแล้ว ผลจากการปฏิบัติก็จะตามมาโดยอัตโนมัติ การเข้าสู่เส้นทางปฏิบัติได้สำเร็จนั้น ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนสูงสุดของการปฏิบัติ”^{๑๙} นั่นคือท่านพุทธทาสเห็นว่า ผู้ปฏิบัติ

ธรรมไม่จำเป็นต้องฝึกสมาธิตามแบบเข้มข้นเป็นพิเศษแต่อย่างใด เพียงแต่ฝึกสติตามหลักจิตว่างเท่านั้น เขาก็จะได้รับผลที่ตามมาเป็นธรรมดา คือปัญญาแจ่มแจ้งและความพ้นทุกข์ ท่านได้ยกหลักฐานมาสนับสนุนความเห็นนี้ โดยอ้างข้อความในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงบุคคลผู้บรรลุนิพพานตามแบบธรรมชาติ ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ทำตามระบบปฏิบัติแบบพิเศษอย่างเช่นการฝึกฌานแต่อย่างใด

ดังคำพูดของท่านที่ว่า “บุคคลเหล่านี้ไม่ได้เข้าป่าไปนั่งเพ่งพิจารณาอะไรบางอย่างด้วยความมุ่งมั่น อย่างที่หนังสือคู่มือปฏิบัติธรรมในยุคหลัง ๆ ได้กล่าวไว้”^{๒๐} ในทัศนะของท่านพุทธทาสแล้ว การเข้าถึงนิพพานไม่จำเป็นต้องเรียนรู้อะไรมากมายอย่างพระภิกษุฝ่ายปริยัติในเมืองและไม่จำเป็นต้องปลีกตัวออกไปจากสังคมอย่างพระนักปฏิบัติในป่า ท่านกล่าวว่า

^{๑๘} Buddhadasa Bhikkhu. *Handbook for Mankind*. Trans. Buddhaniyama. Bangkok: Sublime Life Mission, 1980, 84.

^{๑๙} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๘๗.

^{๒๐} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๙๐-๙๑.

ด้วยพลังแห่งสมาธิที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเช่นว่านี้ คนเราส่วนมาก
จะสามารถบรรลุความหลุดพ้นได้จริง ๆ เราน่าจะบรรลุมรรคผล นิพพาน และ
อรหันตภาวะได้โดยเพียงแต่ใช้สมาธิตามธรรมชาติ^{๒๑}

ท่านพุทธทาสไม่ได้ปฏิเสธคุณค่าของวิธีฝึกสมาธิแบบเป็นระบบ เป็นขั้นตอนตามแบบดั้งเดิม โดยกล่าวว่าวิธีเช่นนี้อาจจะมีประโยชน์แก่ผู้ที่ยังพัฒนาจิตไปได้ไม่ไกลนัก รวมทั้ง “ผู้ที่ยังไม่สามารถเห็นประจักษ์ถึงความไม่น่านิยมยินดีของโลกียวิสัยได้ด้วยตาของตนเองตามปรกติธรรมดา”^{๒๒} อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญโดยทั่วไปของระบบการปฏิบัติธรรมของท่านก็คล้ายกับที่ปรากฏในการตีความหลักคำสอนของท่าน คือมุ่งที่จะให้นิพพานหลุดออกจากการผูกขาดของผู้ปฏิบัติฝ่ายบรรพชิต และชี้ทางสู่นิพพานให้แก่ผู้ปฏิบัติฝ่ายฆราวาส ซึ่งก็เป็นการล้มเลิกความแตกต่างด้านจิตวิญญาณระหว่างผู้ปฏิบัติ ๒ ฝ่ายนี้ ท่านพุทธทาสไม่ได้เป็นห่วงเรื่องรายละเอียดเกี่ยวกับหลักคำสอนที่ว่าด้วย ความรู้แจ้งหรือความหลุดพ้น เรื่องปัญญาระดับต่าง ๆ หรือเรื่องสมาธิขั้นต่าง ๆ ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุถึงญาณปัญญาเหล่านั้นอย่างทีกล่าวไว้ในพระอภิธรรมปิฎกและอรรถกถา แต่ท่านเชื่อ

ในเรื่องที่สอดคล้องกับการเน้นย้ำเกี่ยวกับหลักเหตุผลนิยมของท่านเอง คือเชื่อว่าผู้ที่ได้ปฏิบัติในระดับศีลและสมาธิอันเป็นบาทฐานมาอย่างถูกต้องดีแล้วย่อมจะบรรลุถึงนิพพานอย่างแน่นอน สำหรับท่านพุทธทาสแล้ว นิพพานไม่ใช่ภาวะมหัศจรรย์หรือภาวะเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด หากเป็นผลขั้นสูงสุดของการฝึกจิตอย่างเป็นระบบและสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ทั่วไปของชีวิตที่พระพุทธองค์ได้ทรงค้นพบ

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสแล้ว รากฐานของการฝึกจิตตามแบบที่ถูกต้องเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น เพราะเมื่อได้วางรากฐานดังกล่าวนี้ ซึ่งก็คือหลักจิตว่าง ว่างอย่างถูกต้องแล้ว ท่านก็รับรองให้ว่าโครงสร้างส่วนบนย่อมจะก่อตัวขึ้นมาเองโดยอัตโนมัติ ด้วยผลของกฎธรรมชาติที่พระพุทธองค์ทรงใช้และทรงปฏิบัติตาม ดังนั้น ท่านพุทธทาสจึงเห็นว่าท่านเองในฐานะที่เป็นทั้งพระภิกษุและผู้สอนธรรมะควรมีหน้าที่แสดงและให้รายละเอียดของวิธีการเริ่ม

วางเส้นทางสู่ความหลุดพ้น หรือวิธีการเริ่มเข้าสู่กระแสนิพพาน จากสภาพของปัจเจกบุคคลผู้หนึ่งที่มีชีวิตอยู่ในประเทศไทยปัจจุบัน ในระบบของท่านนั้น ไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใดที่จะพรรณนาให้มากถ้อยกระทงความ ถึงบรรดาสถานะเหนือธรรมชาติของจิตหรือภาวะต่าง ๆ ของญาณหรือปัญญา เพราะเมื่อผู้ปฏิบัติได้ฝึกจิตอย่างถูกต้องตามเส้นทางที่กำหนดไว้แล้ว ผลที่ตามมาทั้งหมด ซึ่งรวมถึงความหลุดพ้นด้วยนั้น ก็จะเกิดขึ้นเองเป็นธรรมดาอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น

ข้อถกเถียงเรื่องความเข้ากันได้ของจิตว่างกับกิจกรรมทางสังคม

การที่ท่านพุทธทาสได้เปิดโอกาสทางการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาให้แก่ฆราวาสนั้น ยังไม่เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางเท่าไรนัก **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช** อดีต นายกรัฐมนตรีคนหนึ่งของไทย ได้กล่าวคัดค้านเรื่องดังกล่าวไว้ ดังนี้

^{๒๑} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๗๗.

^{๒๒} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๘๕.

ในสมัยก่อน เมื่อมีเด็กถามผู้ใหญ่เรื่องวิปัสสนา [การทำสมาธิเพื่อความเห็นแจ้งในธรรม] ... จะไม่มีใครพูดให้เด็กเข้าใจ ผู้ใหญ่จะบอกว่าเรื่องนี้เป็นความลับ อาจารย์สอนวิปัสสนาสั่งไว้ว่าจะเที่ยวสอนเรื่องนี้ให้ใคร ๆ อย่างสุมสี่สุมห้าไม่ได้ ผู้ที่จะเรียนต้องผ่านการคัดเลือกเสียก่อน การสอนวิปัสสนาไม่ได้มีอย่างแพร่หลาย ดังนั้น ทรายบ่าทุกวันนี้พุทธศาสนายังไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางการพัฒนาประเทศหรือรากฐานของการปกครองแต่อย่างใด^{๒๓}

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เชื่อว่าการบรรลุภาวะจิตขั้นสูงนั้นไปด้วยกันไม่ได้กับงานทางโลก ดังนั้น ท่านจึงสนับสนุนแนวปฏิบัติแบบดั้งเดิม ที่ให้การปฏิบัติเพื่อเข้าถึง

ความหลุดพ้นในพุทธศาสนาถูกจำกัดไว้เฉพาะแก่บุคคลจำนวนไม่มากนัก คือพระสงฆ์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ รู้สึกกังวลว่าเทคนิคการฝึกสมาธิในพุทธศาสนาจะแพร่หลายออกไป

ในระหว่างชมราวาส เพราะท่านเชื่อว่า ถ้าคนทั่วไปทำสมาธิจนบรรลุภาวะจิตว่างกันแล้ว คนเหล่านั้นคงไม่อยู่ในฐานะที่จะช่วยพัฒนาประเทศได้ ท่านกล่าวว่า

เพราะคนที่ไม่อยากมีไม่อยากเป็น หรือคนที่มีจิตปล่อยวาง [คนที่มีจิตว่าง] แล้วย่อมไม่ยึดถืออะไรเป็นตัวตนหรือของตัวของตนเสียแล้ว เขาจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะสามารถพัฒนาประเทศ พัฒนาแผ่นดิน หรือแม้กระทั่งพัฒนาตนเองได้เลย^{๒๔}

ในที่นี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กำลังแสดงให้เห็นถึงทัศนะที่ยึดถือกันอยู่อย่างกว้างขวางว่า เส้นทางปฏิบัติ

ธรรมสู่นิพพานกับเส้นทางของคนติดโลกไม่สามารถใช้ได้พร้อมกัน ภิกษุชาวศรีลังการูปหนึ่ง คือท่าน

โสมเถระ ได้ให้ความเห็นในทำนองเดียวกันดังนี้

ในบรรดาผู้ที่แสวงหาอมตภาพ (นิพพาน) นั้น ความพยายามและการลงทุนลงแรงทุกอย่างเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจและทรัพย์สินสมบัติทางโลกจะเริ่มผ่อนคลายลงเมื่อพวกเขาเริ่มรับรู้เกี่ยวกับความตาย (อนิจจตา) แต่พวกเขาจะหันไปทำกิจทุกอย่างที่ต้องทำเพื่อให้บรรลุถึงสถานะอมฤตนั้น^{๒๕}

ในบริบทนี้ ท่านพุทธทาสตั้งข้อสังเกตว่า แนวคิดเรื่องจิตว่างของท่านได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นสิ่ง

ที่คุกคามความมั่นคงของชาติ ท่านกล่าวว่า “มีผู้กล่าวหาว่า] ถ้าคนไทยมีจิตว่างอย่างสิ้นเชิงแล้ว คนไทย

ก็คงไม่รักชาติและไม่ปกป้องรักษาประเทศของตน”^{๒๖} อย่างไรก็ตาม ท่านพุทธทาสอ้างว่า ความปลอดภัย

^{๒๓} คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. “ความเห็นบางตอนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช” ใน อะไรถูก อะไรผิด, ปุ่น จงประเสริฐ (บก.), สมุทรปราการ : องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, หน้า ๗.

^{๒๔} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๒.

^{๒๕} Soma Thera. *Words Leading to Disenchantment*. Kandy, Sri Lanka: Buddhist Publication Society, 1978, 4.

^{๒๖} พุทธทาสภิกขุ. *จิตประภัสสร - จิตเดิมแท้ - จิตว่าง เหมือนกันหรืออย่างไร?* กรุงเทพฯ : สำนักหนังสือธรรมบูชา, พ.ศ. ๒๕๑๗, หน้า ๒๒.

จากอารมณ์และความสงบที่เกิดจากจิตว่างนั้น เป็นคนละอย่างกับการหลีกหนีสังขมตามที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และคนอื่น ๆ กล่าวว่าเกิดจาก “จิตที่ปล่อยวางแล้ว” ท่านกล่าวว่า เมื่อ

คนเราได้กำจัดความสับสนวุ่นวายที่เกิดจากความยึดถือตนเองเป็นศูนย์กลางออกไปแล้ว แทนที่จิตว่างจะเป็นอุปสรรคขัดขวางความสำเร็จทางสังขมและทางวัตถุ มันกลับจะ

ทำให้คนเราสามารถบรรลุเป้าหมายเหล่านั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าเดิม และเป็นทุกข์น้อยลง คำกล่าวของท่านมีดังนี้

อาตมาต้องการให้ฆราวาสสามารถทำงานได้โดยไม่ต้องเป็นทุกข์มากนัก และได้ผลสำเร็จอย่างบริบูรณ์ด้วย เราจะทำเช่นนี้สำเร็จได้อย่างไร? ถ้าไม่ใช่จิตว่างแล้ว เราคิดว่าใช้จิตว่างจะดีกว่าละหรือ? ^{๒๗}

ดูเหมือนว่าท่านพุทธทาสจะได้แนวทางของประเด็นที่ท่านกล่าวนี้นี้มาจาก **สุกสูตร**^{๒๘} ซึ่งกล่าวถึงว่ามีผู้กราบทูลถามพระพุทธองค์เรื่องสถานภาพของฆราวาสที่มีกิจต้องทำมาก เปรียบเทียบกับภิกษุที่ไม่ค่อยมีกิจมากนัก เพื่อจะได้ทราบว่าในระหว่างบุคคล ๒ ฝ่ายนี้ใครจะสามารถปฏิบัติธรรมตามเส้นทางสู่

นิพพานได้ดีกว่ากัน พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า งานที่คนเราทำด้วยความอยากและความพยายามอย่างมาก นั้น ถ้าเกิดล้มเหลวขึ้นมา ก็เท่ากับว่าไม่ได้ผลเป็นศูนย์ ส่วนงานที่ทำด้วยความอยากไม่มากและไม่วุ่นวายมากนักนั้น ถ้าประสบความสำเร็จก็จะให้ผลที่ยิ่งใหญ่ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า การทำงานโดยไม่ยึดติด

กับผลที่จะได้ อย่างในการทำงานด้วยจิตว่างนั้น ไม่ได้เป็นตัวปิดกั้นมิให้เกิด “ผลอันยิ่งใหญ่” แต่อย่างไรก็ตาม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ยังกลางแกลงอยู่ว่า งานหรือกิจกรรมทางโลกเพื่อการพัฒนาสังคมนั้นจะ “น่าสนุก” ได้อย่างไร ท่านกล่าวว่า

ผมคิดว่า ถ้าคนเราต้องการประสบผลสำเร็จในเรื่องทางโลก ผลสำเร็จเหล่านั้นคงต้องได้มาด้วยความลำบากลำบน ... [ถ้าคนเราต้องการ] ความว่างที่แท้จริงโดยไม่เป็นทุกข์ คนเราต้องสละเรื่องความสำเร็จทางโลกอย่างสิ้นเชิง ... เมื่อคนเรายังเป็นฆราวาสอยู่ ก็คงต้องมีความสุขบ้างความทุกข์บ้าง จะให้ว่างเสียเลยคงไม่ได้ ^{๒๙}

ท่านพุทธทาสกล่าวได้ว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงเหน็ดเหนื่อยพระวรกายเพื่อเผยแผ่ศาสนาของ

พระองค์ หลังจากที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้น เป็นตัวอย่างที่แสดงว่า การมีความสงบแบบจิตว่างและนิพพานไม่ได้

เป็นอุปสรรคขัดขวางความสำเร็จของภารกิจทางโลกที่น่าเหน็ดเหนื่อยหน่ายแต่อย่างไรก็ตาม ท่านกล่าวว่า

^{๒๗} อ้างถึงใน ปุ่น จงประเสริฐ (บก.) วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธทาสภิกขุ ในเรื่องจิตว่าง, สมุทรปราการ : องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, พ.ศ. ๒๕๑๘, หน้า ๕๒.

^{๒๘} สุกสูตร มัชฌิมนิกาย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๓ ภาคที่ ๑๑ หน้า ๔๕๒.

^{๒๙} อ้างถึงใน ปุ่น จงประเสริฐ (บก.) วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธทาสภิกขุ ในเรื่องจิตว่าง, สมุทรปราการ : องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, พ.ศ. ๒๕๑๘, หน้า ๕๒.

ไม่มีหลักฐานพยานใด ๆ ในที่ใดเลย [สำหรับข้อสมมุติ] ที่ชี้ว่า บุคคลผู้หมดกิเลสแล้วจะไม่ทำงาน พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ล้วนแต่ทำงานมากกว่าพวกเรา เสียสละมากกว่า และเหน็ดเหนื่อยมากกว่าพวกเรา โดยที่งานทั้งหมดของพระองค์และพระอริยบุคคลเหล่านั้นล้วนแต่มุ่งที่จะช่วยเหลือผู้อื่น^{๓๐}

ถึงกระนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ยัง แน่น เพราะท่านเห็นต่างกับท่าน ไม่ใช่แบบอย่างที่เราโดยทั่วไป คงยึดติดอยู่กับทัศนคติแบบนัก พุทธศาสน คือเห็นว่า วิธีการดำเนิน จะปฏิบัติตามได้จริง ท่านกล่าวถึง ประเพณีนิยมของท่านอย่างเหนียว พระชนมชีพของพระพุทธองค์นั้น เรื่องนิพพานไว้ว่า

บุคคลที่เข้าถึงสถานะเช่นนี้ย่อมไม่อาจใช้ชีวิตอยู่ในโลกตามแบบคนธรรมดาสามัญได้ พวกเขาไม่อาจเป็นผู้ครองเรือนในสังคมของบรรดาผู้ครองเรือนได้ ... พวกเขาจะต้องพยายามหลีกเลี่ยงออกไปจากสังคม นี่คือนิพพาน... เรื่องปรกตสำหรับผู้ที่บรรลุผลแล้ว^{๓๑}

เหตุผลที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ วิพากษ์ ท่านพุทธทาสนั้น อาจมาจากประเด็น ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางโลกหรืองานทาง วิจารณ์การล้มเลิกความแตกต่าง ทางการเมืองด้วย นอกเหนือจาก สังคมโดยตรง ไม่ว่าจะเรื่องใดก็ตาม ระหว่างคนในโลกกับคนพ้นโลก และ คตินุรักษ์นิยมทางศาสนา ม.ร.ว. ท่านกล่าวว่า การเผยแพร่แนวคิดเรื่องจิตว่างของ คึกฤทธิ์ยืนยันว่า พระภิกษุไม่ควร

การที่พระอริยบุคคลผู้หนึ่งจัดตั้งมูลนิธิขึ้นย่อมเป็นบาป^{๓๒} แม้ว่ามูลนิธินั้นจะมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะว่าเมื่อตั้งขึ้นแล้ว มูลนิธิก็ทำให้เกิดความยึดติดและความอยาก เมื่อมูลนิธิมีเงินไม่พอ ผู้ที่เกี่ยวข้องก็เป็นทุกข์ จะทำอะไร ๆ ก็ชักนำให้เกิดทุกข์^{๓๓}

ในที่นี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ถือว่า ธรรมดา และทันทีที่พระอริยบุคคล ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นก็ตาม การเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลก (ผู้มีทุกข์น้อยหรือพ้นทุกข์แล้ว) เข้า เกี่ยวข้องกับโลกดังกล่าวนั้นก็เกิด ย่อมจะทำให้เกิดความทุกข์อยู่เป็น มาสู่แวดวงโลกิยะ แม้ว่าจะเป็นเพราะ ผลที่ไม่ดีหรือเป็นอกุศล โดยที่พระ

^{๓๐} พุทธทาสภิกขุ. “อุปสรรคแห่งการเผยแพร่ธรรม” ใน *อะไรถูก อะไรผิด*, ปุ่น จงประเสริฐ (บก.), สมุทรปราการ : องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๑๕.

^{๓๑} คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. “ความเห็นบางตอนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช” ใน *อะไรถูก อะไรผิด*, ปุ่น จงประเสริฐ (บก.), สมุทรปราการ : องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, หน้า ๔.

^{๓๒} คำกล่าวส่วนนี้อาจหมายถึงการที่ท่านพุทธทาสมีส่วนเกี่ยวข้องกับธรรมทานมูลนิธิ ซึ่งท่านและนายธรรมทาส น้องชายของท่าน จัดตั้งขึ้นในอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อเผยแพร่ความคิดเห็นเกี่ยวกับพุทธศาสนา ในที่นี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยังอาจหมายถึงการที่พระภิกษุใดเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างค่อนข้างจะเปิดเผย กับขบวนการทางการเมืองฝ่ายขวาของไทยในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๗-๒๕๑๘ อีกด้วย.

^{๓๓} คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. “ความเห็นบางตอนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช” ใน *อะไรถูก อะไรผิด*, ปุ่น จงประเสริฐ (บก.), สมุทรปราการ : องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, หน้า ๕.

อริยบุคคลผู้นั้นต้องเป็นทุกข์หรือ ตกจากสถานะทางจิตอันสูงส่ง อย่างไรก็ตาม ท่านพุทธทาสยืนยันว่า ตัว การที่ทำให้เกิดทุกข์ไม่ได้อยู่ที่การ เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลกเอง แต่อยู่ที่ท่าทีแบบยึดมั่นถือมั่นของ ผู้ที่เข้าไปกระทำกิจในโลกทางวัตถุ ถึงกระนั้น การที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กล่าวไว้ว่า พระอริยบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับโลกย่อมจะทำให้สถานภาพ ของตนเสื่อมลง - ซึ่งเป็นกรกล่าว จากประสบการณ์ของผู้ที่เป็นนัก การเมืองมานานและเคยเป็นนายกรัฐมนตรีมาก่อน - อาจมีความหมาย ในทำนองว่า ควรแยกเรื่องศาสนา ออกจากการเมืองการปกครองอย่าง เด็ดขาดด้วย นอกเหนือจากการ แสดงความเชื่อทางศาสนาของท่าน มีเหตุผลหลายอย่างที่นักการเมือง อาจหาทางกีดกันไม่ให้พระสงฆ์ ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง เหตุผลที่สำคัญ

ไม่น้อยอย่างหนึ่งก็เพื่อไม่ให้เกิด แหล่งของอำนาจที่มีศักยภาพและ เป็นทางเลือกใหม่ขึ้นในประเทศ ใน ฐานะขององค์กรที่มีการประสานงาน อย่างเข้มแข็ง คณะสงฆ์มีศักยภาพ ที่จะป็นขุมกำลังทางการเมืองขึ้นได้ หากกิจกรรมของสงฆ์มีจุดเน้นอยู่ที่ เรื่องทางโลก ผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกต ไว้ในบทที่ ๑ แล้วว่า รัฐบาลผู้ปกครองประเทศไทยทุกยุคทุกสมัยได้ ควบคุมคณะสงฆ์อย่างเข้มงวดเพื่อ ป้องกันมิให้องค์กรนี้มีพลังที่ยังผล และมิให้บรรดาพระเถระในองค์กรที่ เข้มแข็งอีกทั้งอภิสิทธิ์ของท่านใน สังคมไทยเป็นเครื่องมือต่อต้านรัฐบาล นอกเหนือจากการควบคุมทางด้าน กฎหมายและการเมืองที่เห็นได้อย่าง ชัดเจนแล้ว หลักคำสอนที่กล่าวว่า เรื่องทางโลกเป็นปฏิกิริยากับเรื่อง ทางจิตวิญญาน และภิกษุที่เกี่ยวข้อง กับสังคมจะมีกิเลสเกิดขึ้นในใจ

ซึ่งจะทำลายสิทธิอำนาจทางธรรม ของท่านเอง ก็ได้เป็นรั้วล้อมเชิง อุดมการณ์ที่ป้องกันมิให้คณะสงฆ์ แผลขยายกิจกรรมเข้าสู่แวดวงของ สังคมและการเมืองอีกด้วย เนื่องจาก ทัศนะของท่านพุทธทาสเป็นสิ่งที่ คุกคามประเพณีนิยมที่แยกคณะ สงฆ์ออกจากการเมือง คำวิพากษ์ วิจารณ์ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จึงอาจ ดีความได้ว่า เป็นความพยายามที่จะ คงสถานภาพปัจจุบันของอุดมการณ์ เดิมเอาไว้ แต่ถึงแม้จะมีนักประเพณี นิยมวิพากษ์วิจารณ์ท่านอย่างมาก ก็ตาม ท่านพุทธทาสก็ยังยืนยันว่า การตีความหลักคำสอนของท่านนั้น สอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธ- เจ้าอย่างแท้จริง ท่านได้ตอบโต้คำ วิพากษ์วิจารณ์ที่ว่า คำสอนเรื่องหลัก อนัตตาและจิตว่างเป็นเรื่องนามธรรม และห่างไกลจากคนธรรมดาสามัญ มากเกินไป โดยกล่าวว่า

แต่อาตมาได้พยายามทำสิ่งที่ดีที่สุด เพื่อให้รับกับสิ่งที่พระพุทธองค์ ทรงแนะนำท่านนั้น นั่นคือทำตามพระพุทธพจน์ที่ว่า ขรวาสาควรรู้เรื่องสุญญ- ตาหรือจิตว่างในฐานะที่เป็นสิ่งเหมาะสมแก่พวกเขา^{๓๔}

คนธรรมดาสามัญควรจะรู้หลัก คำสอนสำคัญในพุทธศาสนา เพราะ “มีข้อความที่บันทึกไว้อย่างชัดเจน ในพระบาลีไตรปิฎกว่า พระพุทธองค์ ตรัสว่า สุญญตาเป็นเรื่องที่มีประ- โยชน์แก่ขรวาสาชัฏกาลนาน”^{๓๕}

ทัศนะของพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับกรรมและความทุกข์

ในทางตรงกันข้ามกับทัศนะ ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ท่านพุทธทาส ไม่ยอมรับว่าขรวาสาจะต้องรับทุกข์ อยู่ตลอดเวลา ท่านกล่าวว่า “ถ้าใครทำ

ดีและถูกต้องตามหน้าที่ของขรวาสา เขาก็อาจหลีกเลี่ยงพ้นจากความทุกข์ ไปได้”^{๓๖} ท่านยังปฏิเสธทัศนะที่ว่า ความทุกข์เป็นสิ่งที่มิประจําอยู่กับ ชีวิตขรวาสา และกล่าวว่า คนเรา ไม่จำเป็นจะต้องทนรับความทุกข์

^{๓๔} พุทธทาสภิกขุ, ขรวาสาธรรม, กรุงเทพฯ : สำนักหนังสือธรรมบูชา, พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๕๕.

^{๓๕} เอกสารที่เพ็ชิ่งอ้างถึง, หน้า ๖๑-๖๒.

^{๓๖} เอกสารที่เพ็ชิ่งอ้างถึง, หน้า ๑๑๕.

ในแง่ที่เป็นผลอันหลีกเลี่ยงไม่พ้น เกี่ยวกับความวุ่นวายสับสนในชีวิต กล่าวว่าจะ
ของกรรมเก่า ในการแสดงความเห็น ของผู้ครองเรือน ท่านพุทธทาส

สิ่งเหล่านั้นไม่ได้มีอยู่เพื่อก่อให้เกิดความทุกข์หรือเพื่อเป็นความทุกข์
โดยตรงหรือโดยเฉพาะ สิ่งดังกล่าวอาจมีขึ้นมาเพื่อเป็นบทเรียนหรือบท
ทดสอบที่จะช่วยให้มนุษย์เราไต่ยกระดับ [ของจิตวิญญาณ] สูงขึ้นไป^{๓๗}

ท่านพุทธทาสไม่ปฏิเสธทศณะ ด้วยกรรม แต่ท่านโต้แย้งคำตีความ กล่าวว่าจะ
แบบดั้งเดิมที่กล่าวว่า ความทุกข์ ที่ว่า ความทุกข์เป็นอุปสรรคของ
ของฆราวาสเป็นผลที่ถูกต้องกำหนดไว้ ความก้าวหน้าทางจิตวิญญาณ โดย

ถ้าเราพิจารณาจากมุมมองที่เห็นเป็นความทุกข์ มันก็เป็นความทุกข์
แต่ถ้าเราพิจารณาจากมุมมองที่ดีกว่านี้ มันก็เป็นสิ่งที่เที่ยงธรรม นั่นก็คือว่า
มันเป็นสิ่งที่สอนและผลักดันให้เราก้าวไปข้างหน้าอย่างรวดเร็ว ... อุปสรรค
หรือความทุกข์เป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้เรามีภูมิปัญญาในทางจิตวิญญาณ
สูงขึ้น^{๓๘}

สำหรับท่านพุทธทาสแล้ว ความ
ทุกข์เป็นสิ่งที่เที่ยงธรรม ไม่ใช่เพียง
เพราะเป็นการลงโทษผู้ที่กระทำผิด
เท่านั้น หากยังสำคัญยิ่งกว่านั้น
เพราะจะนำประโยชน์ในภายหน้ามา
ให้ ด้วยการที่ผู้ประสบทุกข์สามารถ
เรียนรู้วิธีหลีกเลี่ยงความทุกข์และ
วิธีก้าวไปข้างหน้าอย่างรวดเร็วตาม
เส้นทางการปฏิบัติธรรม ท่านพุทธ-
ทาสได้กลับทิศแนวคิดดั้งเดิมที่ว่า
“กรรมเป็นตัวกั้นขวางหรืออุปสรรค
ทางจิตวิญญาณ” เป็นตรงกันข้าม
โดยที่ท่านถือว่า ความทุกข์ที่คนเรา
ต้องประสบอย่างไม่มีการหลีกเลี่ยง
นั้นเป็นเครื่องมือในแง่บวก ซึ่งแทนที่

จะเหนียวรั้งหรือขัดขวางคนเรามีให้
เข้าถึงความหลุดพ้น กลับสามารถ
เร่งให้เราเข้าถึงนิพพานเร็วขึ้น หาก
เราเห็นคุณค่าและปฏิบัติต่อความ
ทุกข์อย่างถูกต้อง ท่านแนะนำว่า ถ้า
ความทุกข์เกิดจากการงานที่ฆราวาส
ต้องเกี่ยวข้อง “อย่าไปรับว่ามันเป็น
ความทุกข์ทรมาน แต่ถือเสียว่ามัน
เป็นปัญหาที่จะต้องแก้”^{๓๘} ท่านยืนยันว่า ความทุกข์ไม่ใช่สิ่งที่คนเรา
จะต้องทนรับในแง่ที่เป็นการลงโทษ
เพราะปฏิบัติผิดศีลธรรม แต่เป็น
เครื่องมือที่ควรจะใช้กระตุ้นให้เราเข้า
ถึงธรรมที่สูงขึ้นไป

การตีความกรรมและความ

ทุกข์ดังกล่าวนี้มีนัยที่ลึกซึ้ง เพราะ
แสดงถึงการขยับเลื่อนพื้นฐานของ
ทศณะที่พุทธศาสนามีแก่ชีวิตและ
กิจกรรมของคนเราในโลกนี้ ท่าน
พุทธทาสไม่ได้ถือว่า การที่คนเรา
เกิดในโลกนี้เป็นการรับโทษ เนื่อง
จากบาปกรรมที่เคยทำไว้ในอดีต แต่
เป็นการเข้าสู่อาณาที่คนเราสามารถ
ควบคุมและปรับปรุงชีวิตของตนได้
ตามต้องการเพื่อยุติปัญหาและความ
ทุกข์ทั้งหลายในชีวิตประจำวัน คน
เราไม่ต้องรอให้ความทุกข์หมดไป
เมื่อถึงชาติหน้าอีกต่อไป สำหรับท่าน
พุทธทาสแล้ว ความทุกข์ถูกทำให้
เกิดขึ้นและถูกทำให้ดับไปในระดับ

^{๓๗} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๑๒๔.

^{๓๘} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

^{๓๙} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๑๒๘.

โลกียะ และไม่สามารถหมดไปได้ เพียงเพราะการปฏิบัติทางจิตเท่านั้น หากยังต้องอาศัยกำลังกายในการทำ กิจกรรมทางวัตถุอีกด้วย เพื่อให้

โลกทางสังคัมและวัตถุดีขึ้น กล่าว อีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ในคำตีความ ของท่านพุทธทาสนั้น เป้าหมายใน การดับทุกข์ตามคติพุทธศาสนาได้

ถูกวางไว้ในโลกทางสังคัมหรือใน โลกียภาพนั่นเอง ซึ่งก็กลับเป็นตรง กันข้ามกับคติดั้งเดิม ในประเด็นนี้ **แทมเบียห์** ได้ให้ความเห็นไว้ว่า

สิ่งที่แนวคิดของท่านพุทธทาสพิสูจนให้เห็นอย่างจริงจังว่าผิดและ ไม่ยอมรับก็คือ พรหมลิขิต การไม่ลงมือแก้ปัญหาในทันที ความไม่เป็นจริง ของโลกนี้และความนิ่งเฉยไม่นำพาเรื่องโลก อย่างที่อรรถกถาสำคัญ ๆ ได้ กำหนดไว้เป็นหลักตายตัวในพุทธศาสนา แท้ที่จริงแล้ว ท่านกำลังบอกว่า โลกนี้ ณ บัดนี้ ... ประกอบด้วยขั้นตอนของการลงมือทำอย่างเร่งด่วนทันที ในรูปของการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา บางทีถ้อยคำแสดงอุดมการณ์ที่ สำคัญยิ่งกว่านี้ของท่านอาจหมายความว่า ความพยายามเพื่อบรรลุนิพพาน ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธหรือละเลิกกิจกรรมในโลกแต่อย่างใด^{๔๐}

จิตว่างกับงาน

หลักการของท่านพุทธทาสที่ ถือว่ามนุษย์เป็นผู้มีบทบาทควบคุม ความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุและจิต วิญญาณของตนเองนั้น ได้ถูกนำ เสนออย่างชัดเจนด้วยทัศนะของ ท่านที่เห็นว่า งานของคนเราเป็นที่ รวมของทั้งกิจกรรมทางสังคัมและ กิจกรรมทางจิตวิญญาณ แม้ว่าโดย พื้นฐานแล้ว การให้ความหมายของ งานตามทัศนะของท่านพุทธทาส จะได้มาจากแนวคิดเรื่องกรรมหรือ การกระทำ แต่การให้ความหมาย

ดังกล่าวก็มีความสำคัญเกี่ยวเนื่อง กับโลกนี้มากกว่าแนวคิดเรื่องกรรม ในคติแบบดั้งเดิมของชาวพุทธ ในขณะที่ชาวพุทธเชื่อกันมาแต่เดิมว่า กรรม - ในความหมายของกิจกรรม ทางโลกที่พัวพันอยู่กับความอยาก และความยึดติดอยู่ในตัว - เป็นสิ่งที่ ควรหลีกเลี่ยงเพราะจะทำให้คนเรา ถูกตรึงด้วยตาข่ายของสังสารวัฏ แน่นขึ้นเรื่อย ๆ ท่านพุทธทาสกลับ นิยามให้งานเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้ คนเราพ้นทุกข์อยู่ในตัว เพราะงาน เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรม ดังคำ

กล่าวยืนยันของท่านว่า “การปฏิบัติ ธรรมอย่างแท้จริงก็คือการทำงาน ในหน้าที่”^{๔๑} ฐานหลักสำหรับแนวคิด เกี่ยวกับงานของท่านพุทธทาสก็คือ จิตว่าง หรือถ้าจะกล่าวอย่างเจาะจง ก็คือกิจกรรมที่ผู้ทำไม่ยึดถือตัวตน ของตนเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งท่านได้แปล ความว่า หมายถึงการทำงานเพื่อ ธรรมะ ไม่ใช่เพราะมีผลประโยชน์ ส่วนตนเป็นแรงจูงใจ อุดมคติของ ท่านพุทธทาสก็คือ “ทำงานเพื่องาน ทำงานเพื่อธรรมะ”^{๔๒} ดังที่ท่านได้ สอนไว้เป็นคำกลอนว่า

จงทำงานทุกชนิดด้วย “จิตว่าง”   ยกผลงานให้ “ความว่าง” ทุกอย่างสิ้น
กินอาหารของ “ความว่าง” อย่างพระกิน   ตายเสร็จสิ้นอยู่ในตัวแต่หัวที่^{๔๓}

^{๔๐} Tambiah, Stanley J. *World Conqueror and World Renouncer—A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, 414.

^{๔๑} Buddhadasa. *Two Kinds of Languages*. Trans. Ariyananda Bhikkhu. Bangkok: n.p., 1974, 10.

^{๔๒} พุทธทาสภิกขุ. *ความสุขที่แท้มีอยู่แต่ในงาน*. กรุงเทพฯ : สำนักหนังสือธรรมบุชา, พ.ศ. ๒๕๒๑, หน้า ๔๐.

^{๔๓} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๖.

การยกผลงานให้แก่ “ความว่าง” นั้น หมายความว่า ผู้ทำงานไม่มีความอยากหรือความยึดติดในผลงานของตน แต่ผู้ทำงานประพடுத்தคนคล้ายกับภิกษุผู้เลิศด้วยคุณธรรมในแง่ที่บริโภคหรือกระทำด้วยสติว่าสิ่งที่ตนบริโภคหรือสิ่งที่ตนเป็นผลจากการกระทำนั้น เป็นเพียงกองของธาตุต่าง ๆ ที่ไร้แก่นสาร (เป็นอนัตตา) สิ่งที่ได้จากการทำงานด้วย “ความว่าง” ก็คือการบริโภคผลหรือการกระทำแก่ผลนั้นต่อไปโดยไม่ต้อง

“ลองชิมดู” นั่นก็คือว่าการทำงานด้วยจิตว่างหมายถึงการทำงานด้วยจิตที่เป็นกลาง โดยไม่ให้ผลที่ดีที่สุดหรือร้ายของงานที่ทำนั้นมารบกวนจิตใจได้ ซึ่งก็จะส่งผลให้ผู้ทำงานไม่ต้องเป็นทุกข์เพราะสิ่งปรุงแต่งที่ไม่เที่ยงแท้ทั้งหลาย ท่านพุทธทาสตั้งใจที่จะช่วยให้คนเราทำกิจกรรมทุกอย่าง ซึ่งรวมทั้งการทำงานทางโลกด้วย โดยไม่เป็นทุกข์ ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “ถ้าเรามีธรรมะ การทำงานหรือการพัฒนาของเราจะปลอดจากทุกข์”^{๔๔}

ถึงกระนั้น ท่านพุทธทาสก็ได้ให้คำชี้แนะที่เกินกว่าความปลอดจากทุกข์ อันเป็นผลจากการที่คนเราทำงานด้วยจิตว่าง ท่านยืนยันว่างานที่ทำด้วยจิตว่างนั้นจะประสบผลสำเร็จ - เพราะกิจกรรมที่ทำงานจะไม่สับสนวุ่นวายด้วย “ตัวกู”-“ของกู” - และคนที่ทำงานก็จะรู้สึกสนุกกับงาน แทนที่จะรู้สึกเฉย ๆ หรือไม่เป็นทุกข์ ท่านกล่าวว่า

เราจะรู้สึกตามมาว่าเราประสบความสำเร็จในการทำงาน นั่นคืองานก้าวหน้าไปด้วยดีและคนที่ทำงานก็มีความสุข อีกทั้งต้องการที่จะทำงานต่อไปเพราะรู้สึกสนุกกับงาน ถ้าเราทำอย่างนี้ก็แสดงว่าเราปฏิบัติตามพุทธศาสนาหรือเข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนา^{๔๕}

ท่านพุทธทาสยืนยันว่า การปฏิบัติธรรมและหลักการฝึกจิตควรเป็นสิ่งนำทางกิจกรรมต่าง ๆ ในโลก

และควรรวมอยู่เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเหล่านี้ ซึ่งก็รวมถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมและ

เศรษฐกิจด้วย โดยกล่าวว่า

การพัฒนาที่ได้ผลจะต้องมีธรรมะระดับโลกุตระเข้ามาควบคุมโดยเป็นส่วนหนึ่งของงาน แล้วการพัฒนานั้นก็จะถูกต้องและไม่นำไปสู่หรือทำให้เกิดวิกฤตการณ์ อีกทั้งไม่ทำให้เกิดคอร์รัปชัน^{๔๖}

ท่านพุทธทาสไม่ได้แยกข้อแตกต่างระหว่างงานที่ถือว่าเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงจิตว่าง กับงานทางโลกในชีวิตประจำวันที่เป็นการทำงานหาเลี้ยงชีพ

สำหรับท่านแล้ว งานทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นสิ่งเดียวกัน ท่านกล่าวว่า “การทำงานก็คือการปฏิบัติธรรม ไม่มีเรื่องทางโลก [ที่จะต่าง] กับเรื่องทางธรรม”^{๔๗} นี่คือการปรัชญาโดยแท้

จริงของการทำงานในโลกชนิดที่จะนำความพ้นทุกข์มาสู่โลกในชีวิตประจำวัน ในขณะที่เดียวกันก็ทำงานและกิจกรรมทางโลกมีคุณค่าในทางศาสนาหรือเป็นสิ่งที่ประเสริฐ

^{๔๔} พุทธทาสภิกขุ. “อุปสรรคแห่งการเผยแผ่ธรรม” ใน ะไรถูก ะไรผิด, ปุ่น จงประเสริฐ, (บก.), สมุทรปราการ : องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๑๘.

^{๔๕} พุทธทาสภิกขุ. ความสุขที่แท้มีอยู่แต่ในงาน. กรุงเทพฯ : สำนักหนังสือธรรมบุชา, พ.ศ. ๒๕๒๑, หน้า ๔๐.

^{๔๖} พุทธทาสภิกขุ. “อุปสรรคแห่งการเผยแผ่ธรรม” ใน ะไรถูก ะไรผิด, ปุ่น จงประเสริฐ, (บก.), สมุทรปราการ : องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา, พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๕๕.

^{๔๗} พุทธทาสภิกขุ. บรมธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๘๘-๘๙.

ไปด้วย ท่านพุทธทาสไม่ได้แยกข้อแตกต่างระหว่างกิจกรรมทางโลกกับกิจกรรมทางธรรม แต่แยกข้อแตกต่างระหว่างกิจกรรมที่ถูกต้องกับกิจกรรมที่ผิดพลาด ทั้งนี้ท่านไม่ยึดลักษณะภายนอกของกิจกรรมเป็นสิ่งสำคัญ อย่างเช่นตำแหน่งแห่งที่ของกิจกรรมซึ่งอาจอยู่ภายในหรือ

ภายนอกบริเวณวัดก็ได้ แต่สิ่งสำคัญที่ท่านพิจารณาคือท่าที่เชิงจิตวิทยาในการทำงานของผู้ทำกิจกรรมนั้น กิจกรรมทุกอย่างที่ทำด้วยจิตว่างถือได้ว่ามีสถานภาพทางจิตวิญญาณเช่นเดียวกับการเข้าสู่เส้นทางนิพพาน ดังนั้น “วัด” หรือสถานที่ปฏิบัติธรรมในระบบของท่านพุทธทาส จึงไม่

เกี่ยวกับสถานที่ทางภูมิศาสตร์อีกต่อไป แต่เป็นเพียงสถานะทางจิตอย่างหนึ่งเท่านั้น การที่ท่านพุทธทาสได้รวมเอาการทำงานเข้าด้วยกันกับกิจกรรมทางจิตวิญญาณเช่นนี้ ปรากฏอยู่ในนิยามของท่านดังต่อไปนี้ คือ

คำว่า “การทำงาน” เป็นคำในภาษาไทย ถ้าพูดเป็นภาษาบาลี คำนี้จะเป็น สัมมากัมมันโต ซึ่งแปลว่า “การมีงานที่ถูกต้อง” เมื่อมีการทำงานที่ถูกต้อง สิ่งนี้ก็ป็นองค์หนึ่งในชุดการปฏิบัติตามอริยมรรคซึ่งจะทำให้เราก้าวไปสู่พระนิพพาน^{๔๘}

การที่ท่านพุทธทาสนิยามการทำงานในแง่ของกิจกรรมที่ทำด้วยจิตว่าง ซึ่งไม่ยึดตัวตนเป็นศูนย์กลางหรือไม่เช่นนั้นก็ทำด้วย “ตัวกู” - “ของกู” ซึ่งยึดตัวตนเป็นศูนย์กลางแทนที่จะพิจารณาในแง่ที่เป็นเรื่องทางโลกหรือแง่ทางธรรมนั้น เป็นการขจัดคติในแง่ลบของพุทธศาสนา ซึ่งแต่เดิมมาเคยเห็นการทำงานเป็นเรื่องนอกวงการธรรมะ หรือเห็นเป็นเรื่องทางโลกชนิดที่เป็นอุปสรรคแก่การปฏิบัติธรรมเสียด้วยซ้ำ การระบุให้การทำงานเป็นการปฏิบัติธรรมในข้อ “ทำการงานถูกต้อง” หรือ

สัมมากัมมันโต อันเป็นองค์ที่ ๔ ของมรรคมีองค์แปดนั้น หมายถึงว่าระบบของท่านพุทธทาสกำหนดให้งานทางโลกมีสถานภาพเป็นกิจกรรมทางศีลธรรมไปในตัว สำหรับท่านพุทธทาสแล้ว กิจกรรมในโลกคือส่วนที่สำคัญและจำเป็นชนิดที่แยกออกไม่ได้จากการปฏิบัติสู่นิพพาน กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า แทนที่โลกทางสังคมและวัฒนธรรมจะเป็นอุปสรรคขัดขวางสถานะของความหลุดพ้น โลกดังกล่าวกลับกลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับภาวะที่ท่านพุทธทาสถือว่าเป็นการบรรลุความหลุด

พ้นนั้น ในทัศนะของท่านพุทธทาสแล้ว การทำงานอันเป็นกิจกรรมมูลฐานสำหรับการผลิตในอุตสาหกรรม ไซ้แต่จะจำเป็นแก่การพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังจำเป็นแก่การหลุดพ้นทางจิตวิญญาณด้วย

แนวคิดตามลัทธิมากซ์ที่ว่าคนเราจะมีตัวตนเป็นจริงขึ้นมาได้ก็ด้วยแรงงานที่มีผลผลิตเท่านั้น ดูเหมือนจะรองรับสนับสนุนคำกล่าวของท่านพุทธทาสต่อไปนี้ คือ

มนุษย์ต้องทำงานเพื่อให้สมกับที่เป็นมนุษย์ ... การทำงานเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ศักดิ์สิทธิ์ และสูงส่ง ในฐานะที่เป็นมนุษย์ ถ้าเราทอดทิ้งสิ่งที่เรียกว่างานเสียแล้ว เราก็จะสูญเสียความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องของเราไป อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น^{๔๙}

^{๔๘} พุทธทาสภิกขุ. การงานคือตัวความก้าวหน้า. กรุงเทพฯ : สำนักหนังสือธรรมบุชา, พ.ศ. ๒๕๒๑, หน้า ๓.

^{๔๙} เอกสารที่เพิ่งอ้างถึง, หน้า ๕.

ในที่นี้ “ความเป็นมนุษย์” หมายถึงสถานะที่คนเราจะเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติธรรมตามหลักจิตว่าง การเป็น “คน” หรือ “มนุษย์” ในทัศนะของท่านพุทธทาสไม่ได้มีมาพร้อมกับการเกิดจากครรภ์มารดา แต่เป็นสถานะที่คนเราจะ

ต้องพยายามเข้าถึง ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “มนุษย์” ... หมายถึงคุณภาพระดับสูงขึ้นไปกว่าที่บ่งบอกด้วยคำว่า ‘คน’^{๕๐} ท่านพุทธทาสให้นัยว่าเราจะเป็นมนุษย์ได้ก็ด้วยการทำงานในโลกตามหลักจิตว่าง ดังนั้น มนุษย์ในแง่ทางจิตวิญญาณจึงอาจมาจาก

มนุษย์ทางเศรษฐกิจก็ได้ เพราะตามแนวคิดของท่านพุทธทาสนั้น หากเราแยกกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกไปเสียจากกิจกรรมทางจิตวิญญาณแล้ว ชีวิตของคนเราก็จะไร้ทั้งจุดหมายและความหมาย ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

โลกก็คือการทำงานและการทำงานก็คือโลก ชีวิตก็คืองานและงานก็คือชีวิต - สองสิ่งนี้คือสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวกัน ถ้าเราต้องจำใจอยู่ในโลก หรือมีชีวิตโดยไม่ทำงานแล้ว ชีวิตในลักษณะนี้ก็จะไร้ความหมาย และยิ่งไปกว่านั้น เราก็คงไม่ต่างอะไรกับคนที่ได้ตายไปแล้ว^{๕๑}

เมื่อตีความว่าจิตว่างเป็นฐานหลักของการปฏิบัติในพุทธศาสนา หลักจิตว่างก็จะเป็นตัวเชื่อมต่อระหว่างปรัชญาธรรมะของท่านพุทธทาส กับแนวคิดของท่านเกี่ยวกับประเด็นทางสังคมและการเมือง ในลักษณะนี้ จิตว่างจะรวมเอาแง่มุมอันหลากหลายในระบบการตีความของท่านพุทธทาสเข้าไว้ด้วยกัน นั่นก็คือว่า จิตว่างเป็นจุดรวมหลักของเหตุผลที่ท่านวิพากษ์วิจารณ์คดีเรื่องพลังเหนือธรรมชาติในคำสอนของพุทธศาสนา และคดีที่แยกการปฏิบัติธรรมของฆราวาสออกจากของบรรพชิตในศาสนา นี้ จิตว่างยังเป็นจุดรวมหลักของความมุ่งหวังของท่านพุทธทาสที่จะให้กิจกรรมทาง

สังคมมีคุณค่าในทางจิตวิญญาณ และให้ฆราวาสชาวพุทธสามารถเข้าถึงความหลุดพ้นได้โดยตรง ท่านพุทธทาสกล่าวถึงจิตว่างในฐานะที่เป็นทั้งการพัฒนาความสงบของจิตในชีวิตประจำวัน และการขมลงนิพพาน นั่นคือ จิตว่างเป็นตัวเชื่อมต่อระหว่างโลกของความเป็นจริงในการประกอบกิจทางวัตถุทุกอย่างของฆราวาส กับความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณอันเป็นภาวะเหนือโลกตามทัศนะของท่านพุทธทาสแล้ว จิตว่างจะทำให้ฆราวาสเข้าถึงนิพพานได้โดยตรง ในทำนองเดียวกัน การปฏิบัติตามหลักจิตว่าง หรือการพัฒนาสติความระลึกได้นั้น ยังหมายความถึงส่วนหนึ่งที่ไม่อาจแยกออก

ได้จากงานในโลกทางสังคมอีกด้วย แท้ที่จริงแล้ว ท่านพุทธทาสถือว่าการทำงานกับจิตว่างเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไรที่จะแยกจากกันไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเห็นว่า จิตว่างเป็นกุญแจที่จะไขปัญหาทางทฤษฎีของการพัฒนาคำตีความหลักคำสอนในพุทธศาสนา ที่จะทำให้ฆราวาสสามารถเข้าถึงหลักคำสอนดังกล่าวนี้ได้ทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ ในทำนองเดียวกับที่ทฤษฎีภาษาธรรมเป็นฐานหลักของวิธีการตีความหลักคำสอนในพุทธศาสนา อย่างเป็นระบบตามแนวใหม่ของท่านพุทธทาส แนวคิดเรื่องจิตว่างก็เป็นจุดรวมเชิงหลักการของท่านสำหรับระบบการตีความดังกล่าวนี้ด้วย

(ยังมีต่อ ฉบับที่ ๔)

^{๕๐} Bhaddhadasa. *Two Kinds of Languages*. Trans. Ariyananda Bhikkhu. Bangkok: n.p., 1974, 19.

^{๕๑} พุทธทาสภิกขุ. *ความสุขที่แท้มีอยู่แต่ในงาน*. กรุงเทพฯ : สำนักหนังสือธรรมบุชา, พ.ศ. ๒๕๒๑, หน้า ๔๑.